

РОКИ ВІЙНИ ТА ВІДБУДОВИ 1941–1960-ті

УДК 78.03(477)“1948/1952”+061.2(477-25)

МАРІАННА КОПИЦЯ

РОКИ ТРАГІЧНИХ ВИПРОБУВАНЬ (КОНСЕРВАТОРІЯ 1948, 1949, 1952)

Розглянуто один із драматичних періодів розвитку Київської консерваторії, яка у післявоєнний час кінця 1940-х–початку 1950-х років переживала важкі випробування. Після закінчення Другої світової війни радянське суспільство опинилося у жорстоких ідеологічних процесах цькування інтелігенції як між собою, так і знечинення достойних здобутків митців – письменників, художників, композиторів. Агонія сталінської системи полягала не тільки у тавруванні цілих народів (Прибалтики, Чечні, Криму), але й у анти професійній критиці видатних вчених, митців, педагогів. Зі сторінок головного партійного органу, газети «Правда» величезна частина достойних громадян країни були піддані критиці «за формалізм, антирадянські ідеї, антинародність». Основна мета подібних акцій – посіяти ворожнечу, страх, зробити інтелігенцію слухняним інструментом маніпуляцій.

Архіви Київської консерваторії відкривають правду жахливих років життя викладачів, що працювали на різних кафедрах – від талановитої молоді (І. Шамо, В. Кирейко, Ю. Будницька) до видатних професорів (А. Луфера, Б. Лятошинського, М. Скорульського, М. Береговського, М. Гозенпуда). Каскад компаній «чисток» у навчальному закладі призвів до втрати консерваторією значної і талановитої частини свого на той час високо достойного творчо-педагогічного колективу.

Ключові слова: Київська консерваторія, агонія сталінізму, джерела до історії консерваторії періоду 1940-х–1950-х років.

Володимир Винниченко після прочитання одного із фрагментів «Історії України-Руси» записав у щоденнику: «Читати українську історію треба з бромом... – до того боляче,

© Копиця М. Д.

досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи, вірніше, піддержавного) існування, що одгризалась на всі боки: поляків, руських, татар, шведів»¹.

Київська консерваторія, суттєва складова великого соціального організму, повною мірою переживала важкі випробування, які випали на долю країни, нації протягом кінця 1940-х – початку 1950-х років. Трагізм ситуації повоєнних років полягав у тому, що прогресивним, оздоровчим тенденціям у тогочасному радянському суспільстві, породженим перемогою над фашизмом, не випало здійснитись.

Учені ще будуть шукати відповіді на запитання про механізми, соціальні й психологічні причини тих процесів, про їх ідейну й моральну природу. Незаперечним лишається одне – після останніх пострілів Другої світової війни ідеологічні установи розпочали репресії проти інтелігенції, загострюючи в суспільстві соціальні конфлікти зовнішнього («людина – влада») і внутрішнього («людина – людина») вимірів. Політична причина таких акцій досить тривіальна для тоталітарних режимів – перетворити інтелігенцію на «слухняний інструмент» для маніпулювання, відмежувати її від народу, посягти ворожнечу шляхом публічного покарання окремих її представників. Тогочасні партійні постанови продовжували розпочату у 30-х роках «боротьбу з ворогом», щоб знівелювати вплив видатних особистостей, не допустити плюралізму думок. У такій атмосфері жорсткої офіційної вульгаризації, цькування митців, професорсько-викладацького складу, студентів колектив Київської консерваторії розпочав другий семестр 1947/1948 навчального року. Завдяки професіоналізму блискучих викладачів, їх самовідданий праці, глибокому патріотизму колектив рішуче долав труднощі і пишався своїми успіхами. Так, протягом 1948 року

¹ Винниченко В. К. Щоденник / Володимир Винниченко. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – Т. 1 : 1911–1920. – С. 285.

в Консерваторії навчалися 434 студенти, це на 114 осіб більше, ніж мирного 1940/41 навчального року.

П'ятирічним планом відбудови народного господарства передбачалося будівництво приміщення консерваторії і музичної школи-десятирічки. На жаль, Музичний провулок не підлягав реконструкції. Але 19 вересня 1948 року дирекція Консерваторії отримала обнадійливого листа про відбудову іншого приміщення (по вул. Карла Маркса)¹, і весь колектив вірив, що життєво важливу проблему буде вирішено. Консерваторія мала три гуртожитки (нині вул. Грінченка, Лук'янівська та Короленка, 81), тут в незадовільних умовах проживали студенти і частина викладачів, сподіваючись на їх поліпшення. Налагоджувалася робота студентського хору, оркестрів, почало відроджуватись СНТ², готувалися студентські й педагогічні конференції, концерти. Молоді талановиті викладачі поповнювали педагогічний колектив – Н. Горюхіна, М. Єгоричева, Ю. Будницька, З. Кулевська, Л. Спасокукоцький, А. Штерн, М. Берденніков, З. Ліхтман та інші. До Консерваторії вступали талановиті студенти: В. Ялгут, Д. Гнатюк, Н. Борисенко, М. Звездіна, Г. Шоліна.

Постанови ЦК ВКП(б) та їх двійники в Києві змусили керівництво Консерваторії розпочати компанії з «пошуку ворога» – формалістів (1948), «безродних космополітів» (1949). Першим зазнав несправедливих звинувачень директор Київської консерваторії А. Луфер, який очолював заклад протягом особливо складних 14 років. У звіті консерваторії до Комітету у справах мистецтв за 1948 рік зазначено: «Подбирая педагогические кадры, Луфер стремился окружить себя почитателями. Критика и самокритика в консерватории не допускалась... Не своевременное реагирование в кадровой политике определило “засоренность” группой Луфера с его педагогической командой» І далі у звіті констатується, що

¹ Нині вул. Архітектора Городецького

² Студентське наукове товариство

«дело воспитания композиторов захватили формалисты (Лятошинский, Гозенпуд, Таранов, Вериковский), кафедра истории музыки не только не возглавила научную мысль в направлении создания учебников истории украинской музыки, но и вообще не создала ни одного заслуживающего внимания труда»¹.

Подальше розгортання подій у консерваторії нагадувало пошук і побиття «відьом», розпочалися процеси, які принижували гідність педагогів: «самокритика», «досє», і відчайдушних спроб спасти від ударів молодих митців, своїх студентів. Таких звинувачень зазнали студенти Консерваторії через два тижні після горезвісної постанови про оперу Мураделі. «Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні в зв'язку з рішенням ЦК ВКП(б) “Про оперу “Велика дружба” В. Мураделі» (Див. газету «Радянське мистецтво», № 21, середа 26 травня 1948 року). У стенограмі Вченої ради від 27.02.1948 р. йшлося про «пагубное влияние на подготовку и воспитание молодых композиторов, влияние, которое оказывает порочное, антинародное, формалистическое направление многих советских композиторов и музыковедов»².

Студентів звинувачували у недостатньому знанні російської класики XIX ст., у нелюбові до народної творчості і «демократичних форм». 23–24 березня 1948 року в Консерваторії відбулось засідання директорів музичних вищих навчальних закладів України та керівників класів композиції разом із студентами, під час якого звучали жорсткі звинувачення, суперечки про зміст понять «формалізм», «народність», «масовість», «демократизм». Від композиторів вимагали писати музичні твори переважно програмного характеру. На цьому засіданні були присутні композитори київської, харківської й одеської консерваторій, зокрема: Л. Ревуцький з учнями (Д. Юдилевичем, Л. Левітовою, В. Кирейком,

¹ К отчету Киевской консерватории // ЦДАВов та управління України. Ф. 4763, оп. 1, од.зб. 197.

² Державний міський архів м. Києва. Ф. Р–810, оп. 3, од.зб. 158.

М. Дремлюгою; М. Вериківський з М. Бяліком, М. Щоголем; Б. Лятошинський зі студентами І. Шамо, Ю. Щуровським; Д. Клебанов з В. Сечкіним, Б. Яровинським, В. Жубинською та студентами з Одеси – Д. Загредецьким, С. Хіцуновим, Я. Валерштейном. Несправедливій і вкрай тенденційній критиці були піддані твори молодих талановитих митців – Д. Юдилевича, І. Шамо, В. Кирейка. Їх звинувачували у неясності висловлювання, складності гармонії, недосконалості форми. На жаль, обговорення відбувалося у формі вульгарної, нетактовної поведінки, жорсткого протистояння псевдодемократичних постулатів «доступності і масовості», які явно суперечили внутрішньому аристократизму деяких педагогів. Вони, захищаючи своїх учнів, вдавалися до суто побутових висловлювань, а в душах молодих творців осідали страх, невпевненість, які ще тривалий час сковували їхні творчі наміри й ідеї. У подальшому частина композиторів відмовилась від творчості, реалізувавши себе в інших сферах – виконавстві, музичній критиці. Інші, обравши пропоновану їм народність і доступність, так і не вийшли з полону застиглого традиціоналізму.

Пошук «ворога-формаліста» тривав, підтримуваний резолюціями вченої ради, у яких наголошувалося, що «педагогічна робота таких композиторів, як Б. Лятошинський, Г. Таранов, М. Гозенпуд», має виражений напрям, а у М. Вериківського наявні елементи місцевої національної обмеженості. Несправедливій критиці були піддані найкращі викладачі-музикознавці – Л. Хінчин, М. Гейліг, Г. Кисельов, викладачі А. Герман, О. Шреєр-Ткаченко, які «припускали ґрунтовні помилки та зриви». Завідувачу кафедри історії української музики П. Козицькому закидали, що в його навчальних курсах не викривається формалістичний напрям у творчості українських композиторів.

Здійснюючи огляд тогочасної войовничої, екстремістської критики, менш за все хочеться, за виразом І. Дзюби,

«Колекціонувати феномен масового психозу або всілякого компромату»¹. Важливо зрозуміти, що штовхало людей на таку поведінку – сліпа віра, страх, трагічна помилка, рефлексія самореалізації? Не пережили несправедливих звинувачень і померли А. Луфер, М. Скорульський, М. Крохмаль, письменник І. Кочерга (співавтор опери М. Скорульського «Свіччине весілля», яка навіть на теперішній час так і не побачила світло рампи).

«Як композитор, я мертвий, і коли воскресну – не знаю»². Ці слова відчаю належать Б. Лятошинському, на долю якого випало найбільше з випробувань – позбавлення від завідування кафедри, безпрецедентна критика його кращого твору – Третьої симфонії.

Напружена ситуація звинувачень у «безродному космополітизмі» тривала і 1949 року, після смерті А. Луфера. Директор консерваторії Олександр Гнатович Климов, який вимушений був включитися в цю жорстоку гру системи з народом, як міг, пом'якшував удари зверху безкінечними резолюціями і постановами, що ряним дощем сипались на колектив. Його всіляко підтримували К. Михайлов, Л. Ревуцький, П. Козицький, Г. Верьовка, виступаючи на зборах, в обговореннях, намагаючись нікого особисто не звинувачувати, не тавруючи конкретних викладачів. Цей «недолік», на жаль, виправляли члени і секретарі партійних структур, викладачі інших гуманітарних кафедр. Грубої критики зазнала доцент М. Гейліг за «помилки», допущені в оцінюванні творів М. Лисенка. І це не випадково, адже вона була ученицею О. Ольховського, першого завідувача кафедри історії музики, який у той час перебував у таборах для переміщених осіб у Німеччині, отже, його вважали ворогом народу. Виправдовуючись за «неправильну

¹ Дзюба И. М. Пятьдесят лет спустя: украинская литература 30-х гг. – глазами 80-х / Иван Дзюба // Дружба народов. – 1989. – № 4. – С. 210–237.

² Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. – Т. 1 : Борис Лятошинський – Рейнгольд Гліер. Листи (1914–1956) / упоряд., вступ. ст. М. Копиці. – К., 2002. – С. 358.

методологію» М. Гейліг казала: «Вважаю свою роботу про Лисенка політично шкідливою. Свідомо завдати шкоди не хотіла. Перебувала до війни під впливом музичного «сучасництва» і була типовим формалістом»¹.

Л. Хінчин, теж ученицю О. Ольховського, звинуватили у пропаганді творчості Малера, у неправильному трактуванні творів В. Косенка, патетика яких, на думку Хінчин, впливала зі спадщини Бетховена і Ліста, а треба було сказати: «під дією українського народу». У резолюції вченої ради стверджувалось, що колектив консерваторії «втратив пильність, патріотизм, партійність», але партія допоможе виявити космополітизм і забезпечить виховання кадрів українських радянських музикантів, патріотів Вітчизни.

Завершувався 1948/49 рік, результати якого для колективу були найтрагічнішими. Міністерство вищої освіти СРСР видало наказ, ЦК ВКП(б) у закритому режимі – спеціальну постанову «Про стан та міри покращення роботи Київської консерваторії». Були розроблені конкретні плани «перевиховання колективу». Але не всі викладачі і студенти погоджувались з такими висновками. І це відчувалось навіть у документах. «Особливі бесіди, – стверджувалось, – проводяться з тими, хто недорозумів і бачив у постатях космополітів» неперевершених спеціалістів». Таких було майже п'ятдесят. 1949 року було звільнено з роботи 18 педагогів. Серед них, крім Л. Хінчин, М. Гейліг, – М. Береговський, М. Гозенпуд, С. Дайч, Р. Гіндін, Ю. Будницька, С. Корн, Г. Поляк, В. Д'яконенко, Р. Рейнгард та інші. Без завідувачів працювали кафедри історії музики, оперної підготовки, не було професорів і доцентів.

За спогадами викладачів, які у той час були студентами – І. Комарова, Л. Єфремова, О. Малозьмова. Л. Каверіна – відомо, як переживала ці події молодь. «Сейчас я нахожусь в тяжелом состоянии в связи с событиями последних

¹ Державний міський архів м. Києва. Ф. Р-810, оп. 3, од. зб. 158.

дней...Объявлен поход против космополитизма. У нас в Киеве это приняло совершенно уродливые формы, я бы даже сказала, черносотенные» – так запише у щоденнику першокурсниця Ася Малозьомова 16 березня 1949 р. «И самое ужасное, что гибнут лучшие, талантливейшие люди»¹.

На початку 1950-х років Консерваторію залишили ще більше 20-ти педагогів, серед яких – професор В. Пірадов, доцент Я. Фастовський, Є. Френкіна, О. Равнінов, асистент І. Кривицький.

Нова кампанія «чисток» у навчальному закладі була пов'язана з наступною серією постанов агонізуючого режиму, редакційними статтями в газеті «Правда», зокрема про опери О. Жуковського, К. Данькевича. Але друга хвиля «політико-виховних» заходів «захлинулась» траурними подіями в Москві і була багато в чому формальною, оскільки майже всі викладачі не залишили Києва, а були працевлаштовані в музичну десятирічку й училище.

Важко й повільно колектив Консерваторії звільнявся від жорсткої агресії попередніх років. Але його чекало динамічне, невинне оновлення, боротьба демократичних і консервативних тенденцій, спроби реформувати навчально-виховний процес, переїзд у нове приміщення по вул. Карла Маркса, 1–3/11. Та головне, чим завжди пишався її колектив, – видатні випускники.

Незважаючи на величезні моральні, фізичні, духовні втрати, Консерваторія вижила, вистояла і прийшла до першого історичного ювілею – 100-річчя, яке можна назвати **епохою**.

Список використаної літератури і джерел

1. Винниченко В. К. Щоденник / Володимир. Винниченко. Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – Т. I. : 1911–1920. – 500 с.
2. Державний міський архів м. Києва. Ф. Р–810, оп. 3.

¹ Малозьомова О. І. Щоденник. – Рукопис особистого архіву.

3. Дзюба И. М. Пятьдесят лет спустя: украинская литература 30-х гг. – глазами 80-х / Иван Дзюба // Дружба народов. – 1989. – № 4. – С. 210–237.

4. Борис Лятошинський. Епістолярна спадщина : у 2 т. – Т. 1 : Борис Лятошинський – Рейнгольд Глієр. Листи (1914–1956) / упоряд., вступ. ст. М. Копиці. – К., 2002. – 594 с.

5. Малозьомова О. І. Щоденник. – Рукопис особистого архіву.

6. ЦДАВов та управління України. Ф. 4763.

References

1. Vynnychenko V. Shchodennyk [Diary] / Volodymyr. Vynnychenko. Edmonton; N'yu-York, 1980. – Т. I. : 1911–1920. – 500 s.

2. Derzhavnyy mis'kyu arkhiv m. Kyyeva. F. R–810, op. 3.

3. Dzyuba Y. M. Pyat'desyat let spustya: ukraynskaya lyteratura 30-kh hh. – hlazamy 80-kh [Fifty years after: Ukrainian literature of 30th – in view of 80th] / Yvan Dzyuba // Druzhba narodov. – 1989. – # 4. – S. 210–237.

4. Borys Lyatoshyns'kyu. Epistolyarna spadshchyna [Epistolary heritage] : u 2 t. – Т. 1 : Borys Lyatoshyns'kyu – Reynhol'd Hliyer. Lysty (1914–1956) [Boris Liatoshinsky – Reynhold Hliyer. Letters (1914–1956)] / uporyad., vstup. st. M. Kopytsi. – К., 2002. – 594 s.

5. Maloz'omova O. I. Rukopys osobystoho arkhivu.

6. TsDAVov ta upravlinnya Ukrayiny. F. 4763.

Марианна Копица. Годы трагических испытаний (консерватория 1948, 1949, 1952). Рассмотрен один из самых драматических периодов в развитии Киевской консерватории, которая в послевоенное время конца 1940-х–начала 1950-х годов переживала тяжелые испытания. После окончания Второй мировой войны советское общество оказалось в жестких идеологических процессах как сраживания между собой интеллигенции, так и обесценивания выдающихся достижений ученых, деятелей культуры и искусства, инженеров и врачей.

Агония сталинской системы состояла не только в унижении целых народов (Прибалтика, Чечня, Крым), но и беспощадной критике главного идеологического органа партийной прессы газеты «Правда». Посредством антипрофессиональных «разборок» якобы формалистической, антинародной деятельности огромного количества достойных граждан страны, партийные руководители осуществляли целые серии акций «чистки», цель которых – посе-

ять вражду, страх, сделать интеллигенцию послушным инструментом манипуляций.

Проанализированы открывшиеся архивы Киевской консерватории, которые вскрыли правду жутких лет работы преподавателей разных кафедр от талантливой молодежи (И. Шамо, В. Кирейко, Ю. Будницкой) до выдающихся профессоров (А. Луфера, Б. Лятошинского, М. Береговского, М. Скорульского, М. Гозенпуда). Серия компаний «чисток» в консерватории закончилась потерей значительной и достойной части высокотворческого педагогического коллектива, за которым – фундаментальные традиции вуза.

Ключевые слова: Киевская консерватория, агония сталинизма, документы истории консерватории периода 1940-х–1950-х годов.

Marianna Kopytsya. Years of Tragic Hardships (Conservatory 1948, 1949, 1952). One of the most dramatic periods in the development of the Kyiv Conservatory – the postwar period of the late 1940s and early 1950s are examined to bring to light the tragic hardships through which it had to go through. After the end of the Second World War, Soviet society found itself in cruel ideological processes when the intelligentsia roughly found out the relations between each other and the outstanding achievements of scientists were devaluated, it has concerned cultural and art figures, engineers and doctors.

The agony of the Stalinist system was not only the humiliation of entire peoples (the Baltic, Chechnya and Crimea) but also the ruthless criticism realized by the main ideological organ of the party press – the newspaper “Pravda”.

Through antiprofessional “fights” the party press body destroyed entire rows of worthy cleverest figures of science and art, exposing them in invented purposely anti-popular, formalistic, bourgeois activities, thus carrying out a series of “purge” campaigns aimed at sowing terror, fear, and making the intelligentsia obedient instrument of manipulation.

The opened archives of the Kyiv Conservatory were analyzed, which revealed the truth of the terrible years of teachers’ work in different departments from the talented youth (I. Shamo, V. Kyreyko, Yu. Budnitskaya) to the outstanding professors (A. Lufer, B. Lyatoshynsky, M. Beregovsky, M. Skorulsky, M. Gozenpud). The series of “purge” campaigns at the Conservatory led to the loss of a significant and worthy part of the highly creative pedagogical staff, who had guarded the fundamental traditions of the higher education establishment.

Keywords: Kyiv Conservatory, the agony of Stalinism, documents of the history of the conservatory within 1940s–1950s.